

نقطه نظر / نقد نظر

دیوار بستری برای شکل‌گیری دیالوگ در سطح شهر

چگونه دیوار در دموکراتیزه کردن فضای شهر مؤثر است؟

محمدرضا سرتیپی اصفهانی

کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۹ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۲/۰۶/۰۱

چکیده یکی از (به ظاهر) شناخته‌شده‌ترین عناصر معماری و شهرسازی، دیوار است که درباره ویژگی‌ها و خصوصیات آن بسیار کلمات به رشته تحریر در آمده‌اند. عنصری کالبدی-عملکردی که در دل خود معانی و اسطوره‌هایی نیز دارد و از این حیث می‌توان آن را از مصادیق منظر؛ به‌عنوان پدیده‌ای عینی-ذهنی در نظر گرفت. دیوار به خصوص در معماری بناها و باغ‌های ایرانی عضو لاینفک مفهوم این فضاهاست به نوعی که شاید تصور باغ یا خانه ایرانی بدون دیوار، بسیار دشوار باشد. تعدیل هوا و ایجاد خرداقلیم، محافظت در برابر آب‌وهوای نامطلوب و خشن بیرون، حیوانات وحشی و سارقان، حفاظتی مقدس در برابر ورود اهریمن و ویژگی‌های مهم دیگر از خصوصیات این عنصر بنیادی معماری ایرانی است. گاهی این دیوارها به صورت دیوارهای چینه گلی برای کوچه‌باغ‌های روستایی اجرا می‌شوند و گاهی دیوارهای ستر و مرتفع ارگ کریمخانی را می‌سازند، گاهی دیواری ساده بدون تزئین است و گاهی به انواع گلچبری‌ها، آجرچینی‌ها، کاشی‌کاری‌ها و دیگر هنرهای دکوراتیو ایرانی مزین شده است (هرچند به‌طور کلی دیوار در فرهنگ ایرانی ساده و بی‌تکلف است و اگر تزئینی در کار باشد، بیشتر مختص سردر مجموعه یا بناست)، گاهی صلب و غیرقابل نفوذاند و گاهی دیوارهای شفاف باغ-تجیرهای عصر صفوی را برای بازدیدکنندگان عریان می‌کنند. یکی از این خصیصه‌ها که شاید کمتر به آن پرداخته شده است، پتانسیل بیان دیدگاه شهروندان است. دیوار، «رسانه‌ای مردمی» با مخاطب بسیار در مقیاس منظر یک شهر است که معمولاً توجهی بدان نمی‌شود و یا به‌صورت دستوری و ساختارمند، بیانگر یک دیدگاه خاص در جامعه هستند و از این حیث، آزادی بیان را زیر پا می‌گذارند. سؤالی که مطرح می‌شود آن است که چرا دیوار در اغلب موارد (به استثنای زمان‌های خاص مانند اعتراضات خیابانی)، ناقص عمل می‌کند در صورتی که می‌تواند جامعه را در راستای دموکراتیک‌تر شدن یاری رساند؟

واژگان کلیدی | دیوار، آزادی بیان، دیوارنگاری دستوری، منظر شهری، دموکراسی.

را ارزش‌گذاری کرده و «آن» را از «غیر آن» جدا می‌کند (که خواه این «آن»، شهر باشد یا بنا و یا باغ). عنصری اقلیمی که درون باغ و خانه را از ورود هوای نامساعد بیرون محافظت کرده و همچنین با سایه‌اندازی و حبس رطوبت گیاهان و حوض‌های درون محوطه، با ایجاد خرداقلیم (میکروکلیم) مطلوب، آن را زیست‌پذیر می‌کند. از نگاه اسطوره‌ای نیز دیوار سپر مانع ورود اهریمن به درون است. نه تنها از لحاظ اقلیمی بلکه از نظر امنیتی نیز، درون را از شر حیوانات وحشی و یا اهزنان محافظت خواهد کرد. عنصری که مجموعه را درونگرا

مقدمه | چرا دیوار، به‌عنوان یک عنصر منظرین و رسانه‌ای عمومی در سطح شهر، نتوانسته به‌عنوان یک بستر برقراری دیالوگ بین نظرات مختلف، عمل کند؟ برای پاسخ به این پرسش، ابتدا نیاز است ارزش دیوار به‌عنوان یک عنصر اساسی در منظر شهر، تدقیق شود. «دیوار» بی‌شک یکی از عناصر مهم در معماری شهر، باغ‌ها و بناهاست. مرز کالبدی-معنایی میان درون و بیرون شهر (عمارت و یا باغ) که هویت درون آن

* نویسنده مسئول: ۰۹۳۹۲۲۵۸۱۴۵ mohammad.sartipi@ut.ac.ir

کرد. اگر «دیوارنگاری هنرمندانه» (که هدف والای هنری در خود دارد) را حد بالای طیف دیوارنگاری بدانیم، حد پایین این گستره، نوشته‌هایی خواهد بود که عموم مردم بر دیوار می‌نویسند. شاید بارزترین نمونه از این پدیده، مثال معروف «پارک کردن=پنچری» و یا «لطفاً اینجا زباله نریزید» باشد که با ادبیات و لحن‌های مختلف، دیگران را مخاطب قرار می‌دهد. از طرف دیگر دیوار بستری برای نصب انواع تبلیغات، از بازکردن چاه فاضلاب گرفته تا عکس گربه‌ای که به تازگی گمشده، خواهد بود. این اتفاق در رویدادهای اعتراضی شهری به بارزترین شکل خود دیده می‌شود. افرادی که با اسپری بر دیوارهای شهر، شعارهایی منتج از دیدگاه خود، به یادگار می‌گذارند. این ماجرا با مخدوش کردن شعار قبلی توسط نفر دیگر و نوشتن شعار جدید با دیدگاه مخالف نفر قبل ادامه می‌یابد. فارغ از آن که حق با کدام فرد است و یا آن که اقدام هر دوی آن‌ها مخالف قانون و آسیب به نمای شهری به‌مثابه اموال عمومی هست یا نه؛ اما «دیوار» در این جا بستری است که افراد برای بیان دیدگاه خود از آن برای شکل‌گیری دیالوگ استفاده می‌کنند. در جنگ‌های شهری، دیوار بستر تبلیغاتی-سیاسی (مولفه قدرت) می‌شود که حکم مالکیت و تسلط بر آن ناحیه را خواهد داشت. هر گروه که بر منطقه مسلط می‌شود، پرچم و یا نوشته‌ای از خود بر دیوار حک می‌کند (تقریباً مشابه اتفاقی که برای بیان حاکمیت گنگ‌ها بر مناطق شهری رخ می‌دهد و یا تصاویری که داعش بر دیوارهای سوریه و عراق به‌جا گذاشته است). بنابراین دیوار، در کنار تمام ویژگی‌ها و ارزش‌های منظرین که می‌شناسیم، بستری برای برقراری دیالوگ میان افراد نیز هست که در روند اعتراضات شهری، کامل‌تر از دیگر مثال‌های مطرح‌شده نمود می‌یابد چراکه در این مورد مونولوگ (تک‌گویی) تبدیل به دیالوگ میان طرفداران دو دیدگاه مختلف شده و بر دیوارها نقش می‌بندد. حال پرسشی که مطرح می‌شود آن است که در زمانی که آرامش در شهرها برپاست (به استثنای زمانی که در اعتراضات شهری، شهروندان پا از مرز و حاکمیت قانون فراتر می‌گذارند و دیوار را بدل به صحنه مناظره و جنگ عقاید خویش می‌کنند)، چرا دیوارهای شهری به وظیفه تبادل نظر عمل نکرده و پتانسیلی بروز دیالوگ را بالفعل نمی‌کنند؟ شایان ذکر است در سال‌های اخیر، در طرح‌های زیباسازی شهری، دیوارهایی در اختیار هنرمندان قرار گرفته تا آثاری بر آن‌ها ترسیم کنند (که خود اقدامی مثبت در جهت دموکراتیزه کردن منظر شهری خواهد بود) اما ایراد اساسی این است که مضمون این دیوارنگاری‌ها نیز در چارچوبی دستوری متناسب با ایدئولوژی‌های حاکم بر جامعه مشخص و اعمال شده است. در صورتی که بنابر اصل آزادی بیان و با توجه به پتانسیل ویژه دیوار در منظر شهری، جای خالی بیان

و در امان از چشم‌زخم اغیار قرار می‌دهد. ویژگی‌های مذکور و همچنین خصوصیات بیشتر، درباره ارزش عملکردی، کالبدی، اقلیمی، امنیتی و معنایی دیوار، بسیار گفته شده است. همین ویژگی‌ها هستند که جدایی دیوار را از مفهوم باغ ایرانی غیرممکن می‌سازد، گویی در یکدیگر رخنه کرده و در هم تنیده شده‌اند. اما در کنار تمام خصیصه‌های دیوار در منظرشهری، دیوار نقش مهم‌تری نیز ایفا می‌کند که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

بدنه نقد

دیوارها گویای تفکر افراد درون بنا هستند. در زمان گذشته، دیوارها یک‌رنگی ویژه‌ای به بافت محلات می‌دادند گویا شهر یک توده واحد از یک ماده است که به یک‌باره (و نه به تدریج در اثر ساخت‌وساز محله و خانه‌ها) فرم گرفته و به شکل کنونی رسیده. دیوارهایی تک مصالح و ساده. این در صورتی است که دنیای نسبی‌گرای امروز، شاهد دیوارهایی با شخصیت‌های گوناگون است. دیوارهایی ساکت و خاموش که حرف دل صاحبان خود یا رهگذران را بروز نمی‌دهند. در علم نشانه‌شناسی (هرمنوتیک)، شهر به‌مثابه یک متن گویا، حاوی پیام‌ها، نمادها و معانی خواهد بود که بیانگر آرمان‌ها، عقاید و به‌طور کلی، دیدگاه‌های حاکم بر هر جامعه است. معانی برگرفته از جهان‌بینی جامعه، از میان تحلیل نشانه‌های آشکار و نهان از بطن شهرها توسط شهروندان ادراک می‌شود. خواه این معانی و نشانه‌ها، دستوری و از بالا به پایین باشند و خواه خودجوش و غیر سازمان‌یافته توسط شهروندان تولید شوند. گونه‌ای از این نشانه‌ها، در زیرگروه نوعی هنر خیابانی و مردمی قرار خواهند گرفت که آن را «گرافیتی» می‌نامند. گرافیتی اغلب در زمره هنرهایی پنداشته می‌شود که خارج از چارچوب‌های قانونی دولت‌ها هستند. فارغ از نگاه ارزش‌گذارانه (تفکیک پدیده‌ها به خوب یا بد) و یا حقوقی (که آیا این امر خلاف قانون و به‌مثابه جرم تلقی می‌شود یا خیر)، این قسم از هنر خیابانی، بخشی از فرهنگ و پدیده‌ای از منظر شهری خواهد بود و از این نظر واجد ارزش بررسی است. در کشورهایی این نوع هنر به رسمیت شناخته‌شده و از حمایت دولت‌ها برخوردار هستند و از جانب ایشان مکان و فرصت بروز هنر خویش را خواهند یافت و در طرف مقابل آن نیز، هنرمندانی (و گاه مردم عادی) وجود دارند که افکار و یا هنر خویش را در قالب کلمات و یا تصاویر و نمادها بر بدن شهر حکاکی می‌کنند. اما به دور از وجه هنری این‌گونه ترسیم‌ها و تصویرنگاری‌ها، که شاید به دلیل بوم بروز آن‌ها، بتوان عنوان «دیوارنگاری» به آن‌ها اطلاق کرد، «دیوار» عنصری حیاتی در این نوع هنر خواهد بود. بوم و بستری است که دیدگاه هنرمند و پیام وی را به دنیای عینی بیرون منتقل خواهد

دیوار، بستری برای شکل‌گیری دیالوگ در سطح شهر

می‌کند، نقش ویژه‌ای در دموکراتیزه کردن فضای شهری دارد که همانا قراردادن بستری برای نگاشتن جملاتی بر روی آن و در معرض دید مخاطبان قراردادن است. جملاتی با ادبیات و مضامین مختلف از اخطار پنچری ماشین تا شدیدترین شعارهای سیاسی مرگ‌ها و زنده‌باده‌ها. این در صورتی است که دیوارهای شهری جز در موارد استثنای آشوب‌های خیابانی، در زمان حاکمیت زندگی روزمره، نقشی ناقص بازی می‌کند. دیوارها، منصفه ظهور تک‌گویی مشخصی (به‌مثابه یک تز) شده‌اند که مجال برای دیدگاه آنتی‌تز آن ندارد و یک از مهمترین دلایل آن دستوری شدن دیوارنگاری‌هاست. بنابراین از این حیث، شاید یک دیوار مخروبه کوتاه خانه کلنگی اطراف میدان ولیعصر که شاهد نگارش دو شعار متضاد بر کالبد خود بوده، با ارزش‌تر از دیوار عظیم میدان ولیعصر باشد چرا که بستری در اختیار سنتز آرمان‌های همه مردم جامعه با تکثر دیدگاه‌ها قرار داده است (تصویر ۲).

دیدگاه‌های مخالف و رادیکال‌تر برای ساخت یک «دیالوگ مؤثر شهری» احساس می‌شود. مثال بارز و همواره جنجالی این نگاه دستوری بر دیوارهای شهر، دیوارنگاری‌های میدان ولیعصر تهران است (تصویر ۱). حتی در صورت ایده‌آل فرض کردن تمامی پیام‌های این دیوارنگاره، باز مشکل اساسی یعنی تک‌گویی پا برجا می‌ماند. باید سازوکاری مهیا شود تا در چارچوب قانون، دیوارهایی مشخص از شهر بستر بیان مخالف قرار گیرد. هرچند که دیالوگ‌های مختصر و اغلب طنزگونه‌ای میان شهروندان در جریان است اما آزادی بیان در سطح منظر شهری بسیار مورد غفلت قرار گرفته است و این حناقی حرف‌نگفته خود را در سطح مویرگ‌های منظر شهری در قالب گرافیتی‌ها در زیر پل‌ها یا معابر بدون نظارت در قالب نوشتارهایی که جرم تلقی می‌شود نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری

دیوار در کنار تمام نقش‌های مهمی که در منظر شهری ایفا

تصویر ۱. بیان مونولوگ در مقیاس منظر شهری، دیوارنگاره میدان ولیعصر تهران. مأخذ: www.time.news.com

تصویر ۲. شعارنویسی بر دیوار به مثابه بیان دیدگاه در مقابل اسلحه به مثابه نماد زور، سکansı از فیلم موصل. مأخذ: نماگرفت از فیلم سینمایی موصل.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

سرتیپی اصفهانی، محمد رضا. (۱۴۰۲). دیوار، بستری برای شکل‌گیری دیالوگ در سطح شهر (چگونه دیوار در دموکراتیزه کردن فضای شهر، مؤثر است؟). منظر، ۱۵(۶۴)، ۶۰-۶۳.

DOI: 10.22034/MANZAR.2023.396253.2241

URL : https://www.manzar-sj.com/article_178499.html

